

El nem évülő tartozás

Beszélgetés Lengyel Józsefről az író leányával, Lengyel Tatjánával

MÓROCZ GÁBOR

Az olvasók kedvéért röviden összefoglalom, amit mindenképpen tudni kell az Ön édesapjának életéről, pályafutásáról. – Az 1896-os születésű Lengyel József polgári származása ellenére már igen fiatalon a radikális baloldali mozgalmakkal rokonszenvezett. Az I. világháború utolsó időszakában a „forradalmi szocialisták” elnevezésű csoport tagja lett, majd a Kommunisták Magyarországi Pártjához csatlakozott. 1919-ben, a Tanácsköztársaság idején – az Ifjú Proletár című lap szerkesztőjeként – fontos közéleti szerepet vállalt. A kommün bukása után, 1919 őszén politikai okokból el kellett hagynia az országot. A húszas években előbb Ausztriában, majd Németországban élt. 1930-ban a Szovjetunióba költözött; dramaturgként és újságíróként tevékenykedett. Bár nem követett el semmit a rendszer ellen, a sztálini terrorhullám – számos magyar emigráns társával együtt – őt is utolérte. 1938-ban letartóztatták; előbb börtönbe került, majd 8 évi munkatáborban letöltendő szabadságvesztésre ítélték. 1946 végén, 8 év és 10 hónap letelte után szabadult. Am megpróbáltatásai még nem értek véget: 1948-ban újból letartóztatták, börtönbe vitték, utána Szibériába internálták, ahol „örök száműzöttként” egy kolhozban csőszként, szénégetőként és erdőkerülőként dolgozott. Két évvel Sztálin halála után, 1955-ben szabadult. Ezután hazatért Magyarországra, ahol még húsz évig élt, és a kádári hatalom által is megbecsült, jó nevű íróvá vált. Sikereit jelentős részben önéletrajzi ihletésű prózai munkáinak köszönhetette. A Gulagról ő írt elsőként a magyar írók közül. – A szikár tények felsorolása után először azt kérdezném Öntől, hogy miként hatottak az édesapja családi viszonyaira ezek a küzdelemmel és küszködéssel teli évtizedek?

Elöljáróban csak egy dolgot említenék, ami jól mutatja, milyen nehéz sorsa volt édesapámnak 1919 után. Az emigrációból nem jöhetett haza, mert az életét kockáztatta volna. Így özvegy édesanyjával, akinek egyetlen gyermeke volt, nem találkozhatott többé Magyarországon. Igaz, a húszas évek első felében külföldön, Olaszországban – mindössze két alkalommal – még láthatta egymást anya és fia. Am ezt követően soha többé nem találkoztak, pedig a nagymamám még élt a második világháború utolsó évében is (hogy pontosan mikor halt meg, azt a mai napig nem tudjuk). Levelezni sem tudtak egymással. A nagymamám a halála előtti időszakban azt sem tudta, hogy a fia – aki akkoriban a Gulagon raboskodott – él-e egyáltalán. És az én születésemről sem kapott hírt. A végrendeletében feltételes módban írt: „ha van a fiamnak gyermeke, akkor ő örököljön...”

Lengyel József édesanyja után ejtsünk néhány szót az író feleségéről, az Ön édesanyjáról...

Lengyel József útleveléhez készítettett arcképe (1948)

Édesanyám, Kizevalter Nyina Szergejevna eloroszosodott német családból származott. Rendkívül művelt, intelligens aszszony volt, foglalkozását tekintve zenetanárnő és ritmika-, azaz mozgásművészet-oktató. A szüleim 1932-ben ismerkedtek meg és házasodtak össze – vagyis két évvel azután, hogy apám a Szovjetunióba érkezett.

Önnek milyen gyermekkori emlékei vannak az édesapjáról?

Sokáig egyáltalán nincsenek emlékeim róla. Amikor megszülettem, apám már a norilszki munkatábor foglya volt. Én valamikor 1947 elején találkoztam vele először.

1938 és 1946 között nem is tudták, hol és milyen körülmények között élt?

Pontos körülményekről akkor természetesen nem nagyon lehetett tudni, de édesapám úgymond abban a szerencsében részesült, hogy levelezhetett a családjával. Mert volt olyan, „aki levelezés joga nélkül” 10 évi lágert kapott, és ezt közölték is a családjával. E megfogalmazás a végrehajtott halálos ítélet eufemizmusa volt. Apám azt írja egy helyütt a naplójában: „Aki levelezés joga nélkül került lágerbe, az soha élve vissza nem ke-

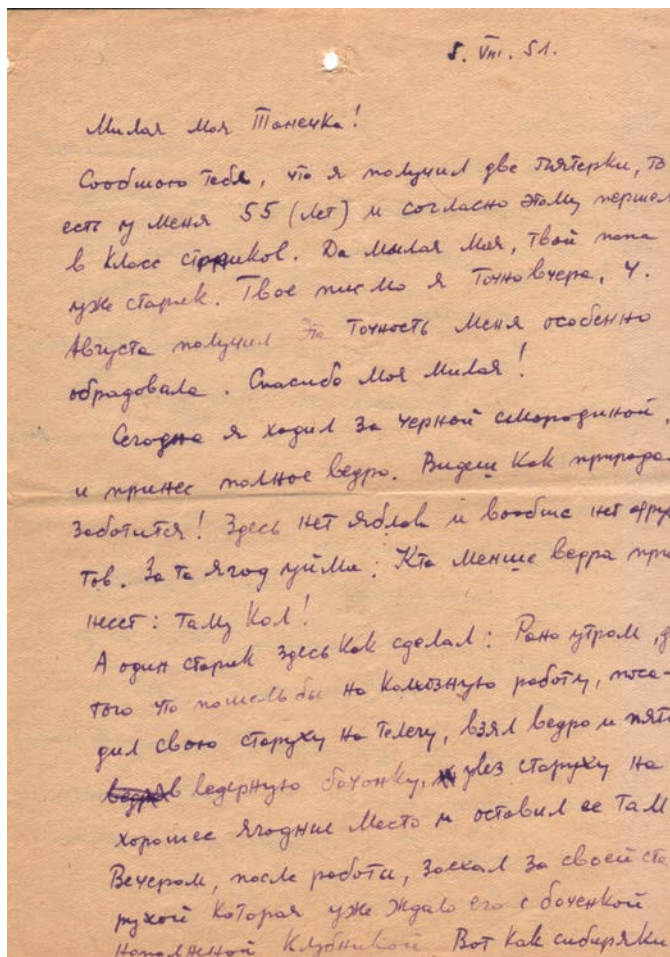
rült. Egyetlenegy se... Egyszer majd kiderül ez is, mint sok minden, ami még titok.” Igaz, a levelek rendszertelenül érkeztek. Előfordult, hogy több hónapos, sőt, féléves csúszással kapták meg egymás leveleit. Megtörtént az is, hogy édesapám egyszerre kapta meg édesanyám három, különböző időpontban írott levelét. Megemlíteném, hogy édesapámnak – az előírásoknak megfelelően – oroszul kellett levelet írnia, holott ez nyelvtudásának hiányosságai miatt sokáig nehezen ment neki. Korábban elsősorban német nyelven beszélt édesanyámmal. Németül kiválóan tudott; oroszul viszont jóformán csak a munkatáborban tanult meg.

Térjünk vissza a gyermekkori emlékekhez...

Az 1947-es esztendőben viszonylag gyakran találkoztunk. Akkor ő az úgynevezett 101. kilométeren lakott. Ezt a fogalmat kevesen ismerik idehaza. Tudniillik a lágérbüntetést letöltött embereknek megtiltották, hogy olyan helyeken telepedjenek le, amelyek 100 km-nél közelebb vannak Moszkvához, Leningrádhhoz, a Szovjet Köztársaságok fővárosaihoz és a nagyvárosokhoz. Alekszandrov 113 kilométerre van Moszkvától, azaz a legközelebbi olyan város, ahová szabad volt költözniük. Akkor néhány lágérből szabadult honfitársa már ott élt (például rövid ideig Czóbel Ernő, Wessely László, akiknek akkor sikerült hazakerülni, Mathejka Jánosné, Rita, akit apámmal egy időben másodszor is letartóztattak és száműztek, a poliglott Sorger Ignác, aki eltűnt és további sorsa ismeretlen). Apám eleinte rendszeresen bejárt Moszkvába, fordításokat hozott és vitt. Sokszor nálunk aludt. Mikor aludt, nem lehetett felkelteni. Ha valaki elkezdte rázogatni, azt agresszióknak vette, és támadóan lépett fel. Ez a munkatáborban eltöltött évek egyik pszichés következménye lehetett. Velem sokat foglalkozott, írt is oroszul egy mesét, nevelési szándékkal, melynek hosszú orosz címe volt: *Mese a beszélő babáról, a teveször takaróról, a szürke farkasról és egy Tanja nevű iskolás lánykáról*. Magyarul – átdolgozva – *Születésnap előtt* címmel jelent meg. De ez az idill nem tartott sokáig. Egyszer, úgy 1948 elején éppen együtt teáztunk, amikor kopogtak az ajtón. A körzeti rendőrbiztos volt. Nem lehet tudni, rutinbejáráson volt-e, vagy valaki feljelentette édesapámat. Akkor apámnak 24 órán belül vissza kellett térnie Alekszandrovba. Ezt követően megint nem találkozhattam vele hosszú ideig. Tulajdonképpen 1964-ig, mert amikor 1955-ben Szibériából Moszkvába jött, illetve amikor – kínai útjáról visszatérőben – Moszkván is átutazott 1960-ban, csak röpké pilálatokra találkozhattunk.

Édesapja – számos sorstársától eltérően – miért nem tért vissza 1947-48 körül Magyarországra? Nem akart hazatelepülni?

Dehogynem, nagyon szeretett volna. Mint sokan a magyarok között, ő is 1947 tavaszán adta be a hazatérési kérvényét. Édesanyám, bár nagyon szerette, úgy döntött: mi nem tartunk vele. Mindenekelőtt azért, mert akkor még élt az édesanyja. Nagyon összetartó család volt a miénk, és sok hozzátartozónk élt a Szovjetunióban. Ugyanakkor abban az időben még csak nem is remélhettük, hogy valaha is viszontláthatjuk őket, ha elmegyünk. És még egy komoly indoka volt édesanyámnak. Ő tanár volt, de nyelvtudás nélkül nem tudott volna elhelyezkedni a szakmájában. Bizonytalan jövő várt volna minket. Igaz, végül apám sem térhetett haza, a kérelmét még 1948 tavaszán visszautasították, ám őt erről „elfelejtették” értesíteni. Ő még ősszel is reménykedett a hazatérésben, anyámnak például így írt egyik levelében: „úgy szeretném látni a hazámat”.

Mi történt az édesapjával azután, hogy 1948 elején visszatért Alekszandrovba?

Amit feltétlenül meg kell említenem: ekkor ismerkedett meg Olga Szergejevna Ancipo-Csikunskájával. Olga Szergejevna egy magasrangú szovjet diplomata felesége volt. A férjét 1938. január 28-án letartóztatták; még aznap reggel az asszonyért is jöttek. A férjet kivégezték; Olgát bírósági tárgyalás nélkül, mint hazaáruló családtagját, öt évre ítélték. Ezt az időt le is töltötte a kazahsztáni Akmolinszkban, egy ALZSIR-nak nevezett lágérben, ahol a hazaárulók feleségeit tartották fogva. 1943-ban kiengedték a lágérből, de a háború végéig Kazahsztánban kellett maradnia. Később Alekszandrov lett a bejelentett lakóhelye. Apám korábban is hallotta, hogy van egy nő, aki felárat fizet a háziasszonyának a bejelentésért, miközben Moszkvában lakik a barátainál, de csak 1948 januárjában találkoztak először, mert Olgának is vissza kellett térnie Alekszandrovba. Olga nagyon szép nő volt. Őt jeleníti meg apám Jelenaként *Szembesítés* című regénye utolsó, 7. fejezetében. Sorstársak voltak, nem csoda, hogy közel kerültek egymáshoz. Mikor anyám az egyik vasárnap meglátogatta apámat, rögtön megérezte, hogy valami nincs rendben, bár Olga Szergejevna egész napra elment valahová. Anyám kérésére apám elmondta, mi történt. Intim kapcsolatuk ezzel megszűnt, de anyám még ezután is segítette férjét, élelmiszert, pénzt vitt neki; teljesítette moszkvai megbízásait.

A köztük lévő jó viszony évekké, évtizedekké később is megmaradt?

Igen. A szüleim életük végig szerették és tisztelték egymást.

Az 1948-as esztendő nem egyszerűen a magánéleti változások éve volt Lengyel József életében. Mint ismeretes, a történelem, a politika továbbra is meghatározta a sorsát – és nem pozitív értelemben...

Nyilván arra gondol, hogy novemberben másodszor is letartóztatták. Akkor tömegesen tartóztatták le a volt politikai foglyokat. Veszélyes elemeknek tartották őket. Apám rövid ideig az alekszandrovi börtönben volt. Olga Szergejevna táviratot küldött anyámnak apám letartóztatásáról, ugyanis a rabok csak a feleségüktől vagy háziasszonyuktól fogadhattak el csomagot. Anyám azonnal jött, beadott egy csomagot, illetve élelmiszert és pénzt hagyott ott, hogy a háziasszony később majd bevihesse a börtönbe. Akkor került sor az első személyes találkozásra anyám és Olga Szergejevna között; több órán keresztül beszélgettek, egész életre szóló meghitt viszony alakult ki köztük. Nagyra becsülték egymást.

Apámat aztán a vlagyimiri börtönbe szállították. Ott rövid vizsgálati fogság után, 1949 februárjában örök száműzetésre ítélték. 1949 márciusában – börtönvagonban – visszakerült Szibériába. Letelepedési helyének Makarovót, a Kanszktól 50 kilométerre eső falucskát jelölték ki. Már jóval Sztálin halála után, 1954 júliusában harmadszor is letartóztatták Kansztkban, valószínűleg azért, mert engedély nélkül hagyta el a faluját. Ekkor újabb, 3 évi – lágerben letöltendő – szabadságvesztésre ítélték. De rövidesen kiengedték.

Hogyan tudta ezt a rengeteg szenvedést elviselni, túlélni?

Ha egyedül van, valószínűleg nem marad életben. Olga Szergejevna önként követte őt száműzetésébe, és végig mel-

lette állt. Édesapám a negyvenes évek végén súlyos beteg lett. Olga áldozatkész helytállása segítette túlélni, de nemcsak túlélni. Apám Gulagról szóló írásainak legnagyobb része, amelyeket a magyar olvasók *Igéző*-ciklusként ismernek, akkor, Makarovóban született.

Pontosan mikor ért véget az író száműzetésének korszaka?

1955 márciusában. Ezt követően apám és Olga együtt hagyták el Szibériát. Moszkvában a szüleim közös megegyezéssel elváltak, majd édesapám feleségül vette Olgát. Nyáron apámat bűncselekmény hiányában rehabilitálták, és Olga Szergejevna-val együtt 36 év távollét után augusztusban hazatértek Magyarországra.

Mint említette, írói szempontból rendkívül termékeny volt Lengyel József számára a szibériai száműzetés időszaka. De hogyan tudta hazajuttatni a Szovjetunióban írott munkáit?

A határon sikerült átcsempésznie 2557 oldalnyi kéziratát és feljegyzését. Ennek is külön története van. Apám az utazás előtt betette egy kartondobozba Olga Szergejevna régi varrógépét, körberakta régi újságokba becsomagolt kéziratokkal, és a doboz tetéjére néhány kiló zöld babkávét helyezett. Akkor a Szovjetunióban sokkal olcsóbb volt a kávé, mint Pesten, kilószámra vitték. A vámos kinyitotta a dobozt és megkérdezte, hogy ez micsoda, amire apám őszintének látszó választ adott: „Nézze, idős ember vagyok, nem tudom, hogy alakul odahaza a sorunk. Ez a varrógép Szibériában is segített rajtunk, mert a feleségem nagyon ügyesen varr, a kávéról pedig azt mondják, hogy jól el lehet adni Pesten. De nem ragaszkodom a kávéhoz, ha nem szabad átvinni a határon.” A vámos jószívű volt, és csak legyintett... – Az átcsempészett anyagban egyébként olyan írásai is szerepeltek, amelyeket még Németországból hozott, illetve Moszkvában vetett papírra. Ugyanakkor a kéziratok között ott voltak az újabb alkotásai is, így a *Sárga pipacsok*, a *Norilszk kettő*, a *Nefejejcs* és az *Acta Sanctorum* (utóbbi a *Kicsi mérges öregúr* első fogalmazványa).

Önben akkoriban milyen kép élt az édesapjáról, az emberről és az íróról?

Mint már utaltam rá, kiskoromban csak édesanyám elbeszéléseiből ismertem apámat. De a róla készült fénykép mindig ott volt előttem. Tudtam azt is, hogy író. A harmincas években kiadott könyvecskéit bármikor levehettem a polcra.

Azt is tudta, hogy édesapja magyar?

Hogyne tudtam volna! Kezdetől fogva tudtam, már csak azért is, mert a mi családjunkban nem apám volt az egyetlen magyar. Nagynéném férje, Tóth Viktor hadifogolyként került Oroszországba, ahol festőművész lett. Viktor bácsi hosszú éveken át rendkívül közel állt hozzám, és nagy hatást gyakorolt rám szellemi értelemben. Nagyon érdekelték az egyetemi tanulmányaim. Sokat beszélgettünk, vitatkoztunk, politizáltunk. A lágerekről is beszéltünk, hiszen Viktor bácsinak ebben az „élményben” is volt része. Mondhatom, hogy kora ifjúságom idején Viktor bácsi apám helyett apám volt.

És milyen nyelven beszélgettek a nagybátyjával?

Természetesen oroszul, mert akkoriban én egyáltalán nem tudtam magyarul, ő viszont már 1915-ben Oroszországba került, és kiválóan megtanulta az orosz nyelvet.

Mikor kezdett el magyarul tanulni?

Egyetemista koromban. Hogy fiatal felnőttként elkezdtem magyarul tanulni, lényegében Viktor bácsinak köszönhető. Amikor 1962-ben a Novij Mir című folyóiratban megjelent Szolzsenyicin hatalmas feltűnést keltő műve, az *Ivan Gyenyiszovics egy napja*, természetesen Viktor bácsihoz rohantam, hogy megbeszéljem vele olvasmányélményemet. Valósággal áradoztam a műről. És akkor Viktor bácsi levette a könyvespolcra édesapám 1961-ben megjelent *Igéző* című kötetét, amelyet apám nem sokkal korábban küldött el neki. A kezembe adta, és azt mondta: „Íme, apád könyve. Ugyanarról szól, mint Szolzsenyicin kisregénye.” Persze megkérdeztem: össze lehet-e hasonlítani a két könyvet, mire Viktor bácsi azt mondta: „apád semmivel sem ír rosszabbul, sőt, talán még jobban is, mint Szolzsenyicin”. Akkor eldöntöttem: mindenképpen megtanulok magyarul. Méghozzá minél előbb. Már csak azért is, hogy eredetiben olvashassam édesapám műveit.

Mikor járt először Magyarországon? Még az édesapja életében, vagy csak a halála után?

Természetesen még életében. Az első magyarországi látogatásomnak szomorú előzménye volt. 1963-ban meghalt Tóth Viktor. Nehezen tudtam feldolgozni a halálát, mert, mint említettem, nagyon sokat köszönhettem neki. Miután elhunyt, jobban éreztem egy apa – az apám – hiányát, mint korábban bármikor. Levelet írtam neki. Nagyon kedvesen válaszolt, meghívott Magyarországra. Ez 1963 végén történt. Akkor véletlenül tudomást szereztem arról, hogy van egy magyar nyelvtanfolyam Moszkvában. Csatlakoztam a kurzushoz. Majd 1964 nyarán három hónapot töltöttem apámnál. Szigligetre is elvitt. Ott láttam, milyen nagy tisztelettel és csodálattal viseltetnek iránta a fiatalabb pályatársak, Juhász Ferenc, Nagy László, illetve felesége, Szécsi Margit és mások. Sajnos akkor még nem beszéltem magyarul, bár elég sok szót tudtam, és mind többet értettem mások beszédéből. Apám Tihanyba is elvitt, hogy bemutasson Illyés Gyulának. Akkor mi még oroszul érintkezünk, de amikor a következő évben ismét eljöttem hozzá, már magyarul beszélgettünk. Nekem talán csak egyszer mondta, de mások előtt gyakran hangoztatta: örül annak, hogy jól megtanultam magyarul. Ezt halála után sokan mesélték nekem.

Említette, hogy Tóth Viktor milyen nagyra értékelte édesapja írásművészetét. Ezzel nem állt egyedül abban a korszakban. Am mostanában Magyarországon viszonylag keveset emlegetik az irodalomtörténészek Lengyel József nevét. A posztmodern prózapoeitika felől közelítve az ő „újrealistának” nevezhető írásai nem tűnnek igazán izgalmasnak. (Ez természetesen nem, vagy nem feltétlenül a művek hibája.) Igaz, azért ma is vannak olyan értelmezők, akik az Elejétől végig, egyik legkiválóbb – önéletrajzi ihletésű, Gulag tematikájú – prózai munkáját az Ivan Gyenyiszovics egy napjához mérhető remekműnek tartják. Hogyan lehetett ezt a kisregényt viszonylag hamar, már az 1960-as évek elején megjelentetni Magyarországon?

Azért nem ment olyan könnyen az *Elejétől végig*, illetve más, hasonló témájú írásainak a kiadása. Erről sokat lehet tudni a noteszeiből. Elsőként egy ideológiai szempontból viszonylag semleges prózai alkotása jelent meg: a *Reggeltől estig*, amely egy száműzött férfi egy napjáról szól. Gyönyörű írás, de csak a különösen érzékeny olvasók érthették meg igazán, hol is játszódik a cselekmény. Ezt újabb művek követték az Élet és Irodalomban, a Kortársban, valamint az akkor indult Új Írásban. Végül 1961-ben megjelent *Igéző* című kötete, amelyben már 6 ilyen témájú novella szerepelt, többek között a *Hóhem és frejer*, illetve a *Norilsk kettő*. 1962-ben további művek jelentek meg a ciklusból (*Nefelegcs*, *Sárga pipacsok*, *Kicsi mérges öregúr*). Ezek már nagyobb feltűnést keltettek. A sztálini időszak börtönviszonyait bemutató *Kicsi mérges öregúr* közlését a Kortárs akkori főszerkesztője, Király István „kerekperec” visszautasította, Illés Lajost, a közlést vállaló Új Írás főszerkesztőjét pedig figyelmeztetésben részesítették, mondván: a továbbiakban mellőzze a hasonló írások publikálását. 1962 szeptemberében Lengyel József írásai egy írószövetségi vita témájává váltak. Az Open Society Archives Lengyel-anyagában van egy feljegyzés, amely arról tudósít, hogy az orosz munkatáborokról szóló novellák közlése miatt a hírhedt vulgármarkista történész, Andics Erzsébet feljelentést tett Aczél Györgynél. De a politikai szempontból „problémás” alkotásokat nyíltan nem tiltották be, csak késleltették a megjelenésüket. Sokszor az író maga is utólag értesült arról, hogy az agit-prop osztályon milyen belső döntések születtek a műveiről. Erről a levelezéséből, a feljegyzéseiből tudok, hiszen ekkor nem éltem Magyarországon.

Az *Elejétől végig* kézírata néhány hete már ott volt az Új Írás szerkesztőségében, amikor 1962 novemberében a Novij Mir című szovjet folyóiratban megjelent az *Ivan Gyenyiszovics egy napja*, amelyet a Szovjetunióban nyomban lefordítottak négy világnyelvre. Idehaza nagy tempóban készült a magyar fordítás. És akkor Illés Lajos azt gondolta, hogy a tilalom már nem érvényes, és úgy döntött: közli az *Elejétől végig*et.

El kell ismerni: Illés remekül időzítette a kisregény közlését...

Igen, hiszen az *Elejétől végig* két hónappal a Szolzsenyicin-mű megjelenése után, 1963 januárjában már olvasható volt az Új Írásban, és hamarabb vált ismertté a hazai olvasó számára, mint az *Ivan Gyenyiszovics* magyar fordítása, amely '63 februárjában jelent meg a Nagyvilágban. De rögtön meg is támadták az író: megjelent egy penetráns cikk, amelynek a szerzője valósággal ócsárolta Lengyel József írását, mondván, hogy a mű hőse a láger kapuin kívül is csak lágert talált, ellentétben Szolzsenyicin pozitív hőseivel, akik szocialista várost építenek. Tatay Sándor és apám régi barátja, Hevesi Gyula azonban a védelmére keltek.

Lengyel József nyomozati dossziéja

Illés Lajos egy kései emlékező írásában beszámol arról, hogy fegyelmet kapott ezért a tetteért... És azután – nyilván nem célzatosság nélkül – megemlíti, hogy amikor ő így járt, Lengyel Józsefet Kossuth-díjjal tüntették ki...

Valóban: 1963-ban kapta meg a rangos állami elismerést, az *Igéző* című kötetéért. De szeretném, ha kissé árnyalnánk az Ön által felvázolt képet. Egyrészt Illés Lajos utólagos megjegyzéséből bizonyos ironia is kihallható. Másrészt Illés Lajosék, ahogy apám írja a naplójában, „egy buta ajánlást” is rákényszerítettek („A kommunista mozgalomnak ajánlotta Nekeresdi György, aki tudta, hogy a forradalom újra kiharcolja az emberi méltóságot”). Pedig az elbeszélést Goethe soraival vezeti be az író: „Wer nie sein Brot mit Tränen aß”. Megjegyzem: ez a „buta ajánlás” a mű egyetlen későbbi kiadásában sem jelent meg többé. De annak érdekében, hogy akkor, 1963 januárjában napvilágot lásson a legfontosabb műve, vállalnia kellett ezt a kompromisszumot. És a mű befejezését is külön kellene említenem...

Azt a befejezést, amelyet afféle „vörös farokként” szokás számon tartani... Idézem a mai olvasó számára már igencsak hiteltelennek tűnő szövegrészt: „Híven kellett elszámolni egy már elévült tartozásról, mely tökéletesen elévül... minthogy igazság és párt újra egy testté válik.” Vagyis a mű a sztálinizmus embertelenségének leplezése után annak az illúzióknak is hangot ad, hogy a kommunista párt képes tanulni a múlt „hibáiból”, és ismét betölti vagy betöltheti pozitív hivatását...

Csakhogya az idézett mondat először nem szerepelt a szövegben. A kezdetben *Kenyér* címet viselő prózai alkotás eredeti befejezése a következőképpen hangzott: „Híven kellett elszámolni egy már elévült tartozásról, mely úgy évül el tökéletesen, hogy bevalljuk a hosszú napok történetét, és a kenyér történetét, amikor az ember előző nap eszi meg a mait és ma a holnapit.” Itt említeném meg, hogy a legutóbbi, 2016-os kiadású Lengyel József-kötetben, az orosz nyelvű *Elévült tartozás*ban visszaállítottam a korábbi záró sort. Azt hiszem, így cselekedtem helyesen.

Az is igaz, hogy Lengyel József néhány évvel később már nem volt ennyire kompromisszumkész. Szembesítés című, rendszerellenes eszmei tendenciákat is hordozó – és 1971-ben, hosszas vita után is csak zárt kiadásban megjelenő – regényét ilyen szinten már nem engedte cenzúrázni; mindössze néhány, szinte jelentéktelennek nevezhető szövegmódosításba egyezett bele. Azt a tartalmi szempontból döntő jelentőségű részt például az akkori kulturális élet meghatározó szereplőinek erőteljes nyomásgyakorlása ellenére sem hajlandó kivenni a szövegből, amely szerint több ponton is hasonlóságot lehet felfedezni a hitleri Németország és a sztálini Szovjetunió légereinek működése között...

Igen, de ehhez tudni kell azt is, hogy ő, aki már korábban is kritikusan viszonyult a „létező szocializmushoz”, 1968-ban, a csehszlovák események hatására teljesen kiábrándult a pártból, és lényegében a kommunizmusból is. Hatvanas évek végi naplójegyzeteiben leírta, hogy többé már nem érzi párttagnak magát. Hivatalosan ugyan nem kérelmezte a párttagsága megszüntetését, ám a kötelező tagdíjat utolsó éveiben egy darabig szándékosan nem fizette. Azt gondolta, hogy ennek következtében egy idő után a tagság automatikusan megszűnik. Ám ennek ellenére a párt továbbra is a tagjának tekintette. Az MSZMP vezetése számára fontos volt, hogy fenntartsák a látszatot: Lengyel József, „a kommunista mozgalom nagy öregje”, szenvedéssel teli múltja ellenére továbbra is hűséges a pártához. Holott ő az utolsó éveiben

már nem volt hajlandó együttműködni a magukat kommunistának nevező politikusokkal.

Közvetlenül a halála előtt sem békült meg a hatalom képviselőivel?

Olyannyira nem, hogy egyértelművé tette: halála esetén nem ohajt hivatalos állami temetést. Ám végakarátát nem teljesítették.

Ön jelenleg Budapesten él. Mikor települt át Magyarországra?

Édesapám halála után két évvel, 1977-ben.

És mióta kutatja édesapja hagyatékát?

Az 1990-es évek óta. Korábban ezt nem vagy csak nagyon korlátozottan tehettem (volna) meg. A rendszerváltozás előtt ugyanis még nekem sem engedélyezték, hogy a hagyaték zártnak nyilvánított részéhez – apám naplóihoz és levelezéséhez – hozzáférhessek.

Esetleg szólna néhány szót a hagyatékáról?

A Gulagra hurcolt, majd Szibériába száműzött Lengyel József 1938 és 1955 között édesanyámhoz írt leveleit már '77-ben át-csempésztem Magyarországra, és elhelyeztem a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában. Publikálásuk csak a pártállam összeomlásakor vált lehetségessé. Az 1989-es Újhold Évkönyvben jelentek meg, Lengyel Balázs jóvoltából. – Nagyon izgalmasak apám szibériai jegyzetei, amelyek még sok meglepetést tartogatnak a kutatók számára. – Szintén a Kézirattárban található a hagyaték legfontosabb része, Lengyel József 34 db kéziratos notesze (gépelt változatban több mint 1500 oldal). E nagy terjedelmű anyagnak csak egy töredékét publikálta Major Ottó a '80-as évek végén. Éppen ezért nagyon is indokolt lenne, hogy megjelenjen a kordokumentumként kiemelkedő értékű napló teljes, autentikus szövege – megfelelő színvonalú jegyzetapparátussal ellátva. Ugyanakkor nagy eredménynek tartom, hogy a közelmúltban sikerült kiadatnom édesapám naplójegyzeteinek egy jelentős részét is – orosz nyelven. A korábban már említett, általam szerkesztett és fordított *Elévült tartozás* című könyvben olvasható.

Milyen írások szerepelnek még ebben a gyűjteményes kötetben?

„Édesapám orosz könyvében” – én csak így nevezem – benne van Lengyel József összes Gulag-tárgyú szépprózai alkotása (e művek zömét még Szibériában kezdte el írni); néhány publikálatlan szibériai jegyzete, valamint *Szembesítés* című regénye. Az illusztrációk között orosz és magyar levéltárakban, illetve a saját tulajdonomban lévő dokumentumok egyaránt szerepelnek.

Milyen volt a kötet visszhangja?

Elmondhatom, hogy kedvező fogadtatásra talált. Részben talán ennek is köszönhető, hogy mostanában egyre több művelt orosz emberben tudatosul: Szolzsenyicin, Salamov és Gyemidov mellett Lengyel József is meghatározó szerzője a Gulag-irodalomnak – többek között prózai munkáinak egyedi természetábrázolása miatt. És itt az *Elejétől végig*en kívül a *Norilsk kettő*, a *Sárga pipacsok* és a *Nefejejs* című elbeszéléseit is feltétlenül meg kell említenem. E műveket világirodalmi rangúaknak tartom. Jó lenne, ha ezt Magyarországon is (újra) elismernék az irodalomtörténet-írás képviselői.